

Fejans karantänsstation och kampen mot kolera

Catrin Lundeberg

I Stockholms norra skärgård, strax norr om den stora farleden mellan Stockholm och Åland, cirka 25 km rakt öster om Norrtälje, ligger den lilla ön Fejan. Ön som i århundraden har varit bebodd av säljägare, fiskare och bönder befolkas i dag av ett tiotal bofasta. Från Strömkajen i Stockholm tar det med Waxholmsbolagets båtar – *Sjögull* och *Sjöbris* – cirka fyra timmar att nå ön, som är väl värd ett besök. I dag fungerar Fejan som ett litet semesterparadis med sitt fina vandrarhem och sin trevliga skärgårdskrog. Mindre trevligt är det att tänka sig att krogen för bara dryga 100 år sedan fungerade som likbod och att vandrarhemmet, det dåvarande sjukhuset, inhyste koleradrabbade människor.

Vad är kolera?

Kolera är en magsjukdom som orsakas av en liten böjd bakterie – *Vibrio cholerae*. Kolerasyntomen utgörs av mycket frekventa tarmtömningar med vattentunna diarréer och kräkningar. Toxinet som bakterien utsöndrar påverkar tarmcellerna som ökar tillströmningen av vätska till tarmen. Vätskeförlusten är enorm – upp till 15 liter per dygn. Den snabba och extrema uttorkningen som följer utgör oftast själva dödsorsaken. Inkubationstiden är från några timmar till ett par dygn, och sjukdomsförloppet är mycket explosionsartat – en person som drabbas kan vara avliden efter bara några timmar.

Utbredning

Kolera har sedan mycket länge härjat i Indien, framför allt i den tätbefolkade Gangesfloddalen. Ännu i dag är kolera-bakterien frekvent förekommande här. På grund av brittiska truppers och kolonistörernas närvaro i Indien under 1700- och 1800-talen, samt genom tilltagande handelsaktiviteter där sjöfarten var en förutsättning, kom kolera att finna effektiva spridningsvägar långt utanför Indiens gränser. Den första stora koleraepidemin pågick mellan 1817 och 1823 och drabbade större delen av Asien, Europa och i viss mån Afrika.

Bild 1 Kolerabakterien.

Kolerabakterien som trivs bra där de sanitära förhållandena är bristfälliga och där människor lever tätt ihop kom att finna sin hemvist företrädesvis i städerna. Städernas vatten- och avloppssystem som fungerade mycket otillfredsställande var en förutsättning för att kolerabakterien effektivt skulle kunna fortplantas.

Mellan åren 1826 och 1837 angreps Europa hårt av den andra koleraepidemin, som även spreds till Nord- och Mellanamerika. År 1832 debuterade kolera i England och två år senare i Sverige. Kolera, som blev 1800-talets stora farsot, uppstod och avklingade med jämna mellanrum under hela seklet och antalet offer under denna tid kom att uppgå till uppskattningsvis 100 miljoner. Under

Bild 2 Det gamla kolerasjukhuset (Wasa), byggt 1892. I dag fungerar huset som vandrarhem.

det första koleraåret i Stockholm, 1834, avled cirka 3 500 personer.

Upprättandet av karantänsstationer

Eftersom städerna utgjorde en gynnsam miljö för spridningen av kolera och andra smittsamma sjukdomar insåg man snart poängen i att spärra av respektive stad när epidemier närmade sig. Blockaderna gav givetvis negativa biverkningar på handeln, och köpmännen var mycket skeptiskt inställda till denna åtgärd. För att både gynna handeln och förhindra att smitta spreds inrättades i stället strategiskt placerade karantänsstationer.

Redan på 1400-talet upprättades en karantänsstation i Venedig, på en ö strax utanför staden. Eftersom man vid denna tid inte visste hur lång inkubationstid olika sjukdomar hade så bestämdes inte vistelsetiden i karantän utifrån sjukdomsförloppet. I stället utgick man från bibelns heliga tal "40" (fyrtio dagar tog det enligt bibeln att renas ifrån synder) och på latin benämns fyrtio *quarantaine* – därav namnet karantän. Den långa karantänstiden efterlevdes dock sällan eftersom det var mycket kostsamt att låta ett handelsfartyg ligga för ankar så lång tid.

Från slutet av 1700-talet upprättades karantäner kring den svenska kusten vid de stora skeppslederna. Bland de mest kända var *Känsö* utanför Göteborg, *Slite* på Gotland, *Drottningkär* vid Karlskrona och *Hasselöfladen*, *Furusund* och *Fejan* i Stockholms skärgård. Fejan och Känsö var de mest betydelsefulla karantänsstationerna, och båda var i bruk ända in på 1900-talet.

Eftersom koleraepidemierna avklingade i Europa först under de första årtiondena av 1900-talet kom karantänsstationer att uppföras i Stockholms skärgård även efter 1873 – året då Sverige drabbades av sin sista svåra egentliga koleraepidemi.

Carl Waller och kampen mot kolera

1993 stötte Erling Matz av en slump på några intressanta arkivhandlingar på Uppsala universitetsbibliotek – *Carolina Redeviva* – som ger oss uppgifter om vad som utspelade sig under några år i slutet av 1800-talet på Fejan: Sommaren 1892 drog kolera fram i Ryssland och Hamburg, vilket fick till följd att Medicinalstyrelsen den 31 augusti samma år fattade beslut om att låta bygga en karantänsstation på Fejan. Som karantänsläkare tillsattes doktor Carl Waller. Redan tre veckor senare stod ett sjukhus i två plan, ett bostadshus för läkare och personal, kök och bodar

för desinfektion och förråd på plats! Hur detta snabba bygge var möjligt finns inte redovisat i detalj. Det man vet är att doktorsvillan, som egentligen skulle ha skeppats från Frihamnen i Stockholm till en missionsstation i Kongo, istället beslagtogs och uppfördes på Fejan.

Under åren 1892 och 1893 förskonades Sverige från kolera och aktiviteten på Fejan var mycket låg, endast karantänsmästaren fanns på ön. Men 1894 förklarades S:t Petersburg kolerasmittat och karantänsstationen måste åter bemannas. Den 2 juli detta år fick doktor Waller

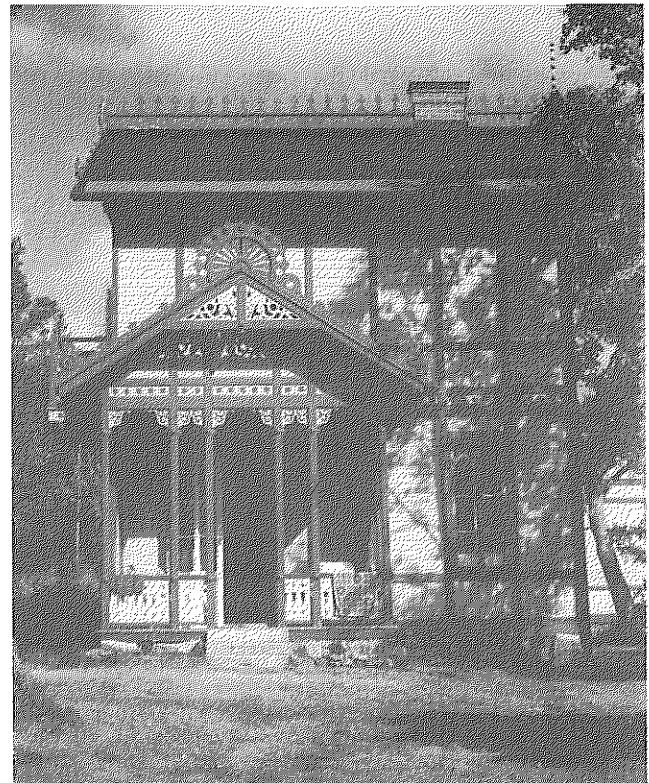

Bild 3 Läkarvillan (Kongo) flyttades från frihamnen i Stockholm till Fejan 1892.

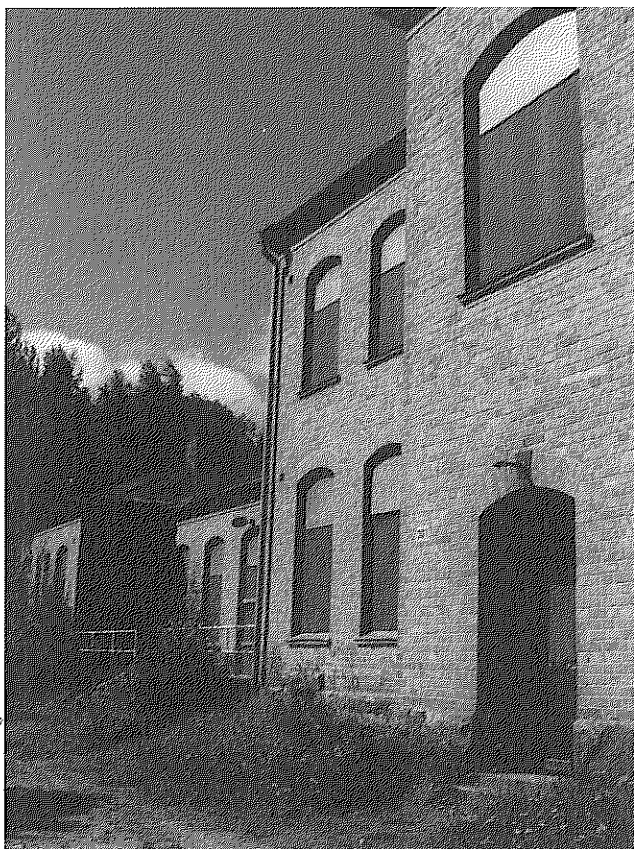

Bild 4 Det "nya" kolerasjukhuset, uppfört 1907.

order om att snarast bege sig till Fejan. Vid midnatt samma dag anlände Waller, och redan klockan halv fem följande morgon ankrade passagerarångaren *von Döbeln* strax utanför ön.

Jag såg en av skeppsbåtarna sättas i sjön, skriver Waller i sin dagbok. Vidare:

Fartygsbefälhavaren lät sig ro i land. Han anmälde efter förfrågan, att en av passagerarna, en engelsman som medföllt fartyget från S:t Petersburg, på vägen mellan Åbo och Fejan insjuknat i diarré, kräkningar och kramp, att han var mycket sjuk, att en rysk läkare, som även befann sig ombord, yttrat den förmodan, att här förelåg ett fall av kolera.

Waller rodde ut till *von Döbeln* för att undersöka den sjuke, hans iakttagelser lyder:

Hans tillstånd var ytterst dåligt. Kroppen var betäckt med kall, klibbig svett, ansiktsfärgen blygrå, läppar och naglar blå, pulsen hastig, knappt kännbar, hjärtslagen endast svagt hörbara.

Den sjuke engelsmannen – Thomas Bleiben – roddes iland. På sjukhuset fick den sjuke konjak och injektioner med kamferolja. Åtgärderna var verkningslösa:

De två–tre sista timmarna var patientens tillstånd, som hela tiden här var hopplöst, ytterst dåligt, så att avtömningarna avgick delvis i bädden, vilka även en stund efter döden, som inträffade klockan 9 f.m., fortsatte". Prover av avföringen togs och skickades till Stockholm för analys. Några dagar senare bekräftades att engelsmannen avlidit till följd av kolera.

Antalet sjuka på *von Döbeln* ökade hastigt dag för dag och den 5 juli, två dagar efter att Bleiben avlidit, hade 21 personer insjuknat och isolerats på sjukhuset. Under sommaren hade totalt trettio smittade personer anlänt till Fejan, varav fyra avled.

I september var kolerahotet över och i slutet av året summerade Waller sina erfarenheter:

På Fejan har behandlats över trettio kolerafall varav fyra avlidit. Ytterligare två var döda redan vid framkomsten till anstalten. 196 fartyg har legat vid anstalten med 4 773 personer ombord. Anstalten avgick ur striden med lyckosam seger och har i år lyckats att uppfånga, isolera och oskadliggöra alla kända, till Sverige importerade kolerafall.

Vad hände sedan?

En ny sjukhusbyggnad i tegel uppfördes 1907 och uppkallades efter fartyget *von Döbeln*. Sjukhuset kom glädjande nog aldrig till användning för sitt primära syfte, koleran fann aldrig mer sina spridningsvägar in i Sverige. Inte förrän i slutet av andra världskriget kom det nya sjukhuset och de övriga byggnaderna till användning igen.

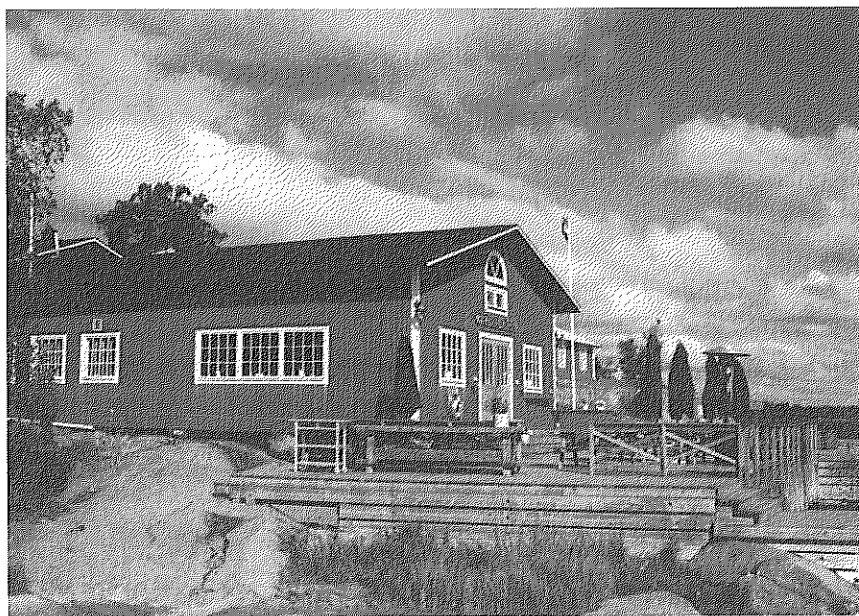

Bild 5 Fejans skärgårdskrog, före detta likbod.

När Sovjet ockuperade Estland i september 1944 flydde över 30 000 ester i illa medfarna båtar över Östersjön. Fejan blev genomgångsläger för flyktingar från Baltikum.

Efter kriget kom Marinens frivilligorganisation Sjövärns-kåren och föreningen Sveriges flotta att använda de gamla karantänsbyggnaderna för olika ungdomsläger. Detta pågick ända in på 1970-talet, och byggnaderna var rejält förfallna då Skärgårdsstiftelsen 1995 köpte dem och den omgivande marken. En upprustning påbörjades och 1997 stod dagens vandrarhem färdigt. I dag fungerar det gamla sjukhuset Wasa (trävillan) som vandrarhem och läkarvillan, numera kallad Kongo, hyrs ut till familjer.

Catrin Lundeberg är sportdykare och arkeolog

Litteratur

- Edsman, C.-M. 1992. Apollons pilar, Guds lansar och Kristus, frälsaren och läkaren. Epidemierna ur ett religionshistoriskt perspektiv. *Epidemiernas historia och framtid*. Värnamo.
- Hagelstam, J.A. 1908. Huru skola vi bekämpa koleran? *Hälsovårdsföreningens flygskrifter* 1908:5. Helsingfors.
- Matz, E. 1997. Det sista koleraåret på Fejan. *Furusundsleden. Skärgårdsstiftelsens årsbok*. Stockholm.
- Puranen, B. 1992. Från hominid till nutidsmänniska. Nomaden och epidemierna. *Epidemiernas historia och framtid*. Värnamo.